

Fakavēaga Mahani Gahua Fakafili ha Niue

Ko e heigoa e fakavēaga mahani gahua nai mo e haana fakaaogaaga?

Kua tauteute e fakavēaga mahani gahua nai ke eke mo hātakiaga gahua he tau iki fakafili mo e ke fakapūloa ha lautolu a tau gahua ke he tau tagata ha Niue. Ko e tau hātakiaga nai, nā kai ko e tau fakatufono. Ko e gahua he tau iki fakafili takitaha ke fifili e tau mena kua lata ma e muiuaaga ke he tau fakavēaga ke he ha tauteaga taha mo e to igatia a lautolu mo e tau fakakakanoaga kua kehekehe ke he fakagahuahuaaga he fakavēaga mahani gahua nai.

Ko e matapatu gahua he iki fakafili ke fakagahua e tau matafakatufono muiua ke he tau matafakatufono tohi. Kua fakakite mai foki e kakano nai ke he fakamooliaga ne kua omonuo e iki fakafili ki ai ke *“muitua ke he tohi fakavē mo e tau matafakatufono tohi”*.

Ko e kakano he mena ia, ko e fifiliaga ke he ha hokotaki, kua lata e iki fakafili ke fakamahino e matafakatufono tohi kua tonuhia ki ai e fekau ti taute e fifiliaga muiua nī ke he tau fekau mo e tau fakamooliaga ia ne kua fakakite mai he matafakatufono tohi kua lata, kua nā kai lata he tau iki fakafili ke muiua ke he ha mena foki.

Ko e hā ne taute ai e fakavēaga mahani gahua?

Ko e magaaho ne kotofa ai e tau Komisina mo e tau Iki Fakafili he Mafola ha Niue, ne omonuo pehē nai a lautolu:

“Kua omonuo au ke he Atua Mua Ue Atua ke fekafekau fakamitaki mo e fakamooli au ke he Patuiki Lilifu ko e Takitaki ha Niue, haana tau ohi mo e tau hukui, muiua ke he Tohi Fakavē mo e tau matafakatufono tohi, ke he kotofaaga (Komisina po ke Iki Fakafili he Mafola); mo e to taute fakatonu e au ke he tau vahega tagata oti, mo e nā kai fai matakutaku po ke, manako loto mo e loto kelea. Ti lagomatai mai au ma Atua na ē.”

Ke lata ma e tauteaga he tau gahua he tau iki fakafili, to taute e lautolu e tau fifiliaga ke lauia ai e tau momoui he tau tagata, kua mahuiga lahi ki a lautolu ka lauia he tau fifiliaga he fakafiliaga mo lautolu ka fakalataha atu ke he fakafiliaga he ha magaaho i mua, kua falanaki to fanogonogo mo e fifili fakamitaki e tau iki fakafili e ha lautolu a fekau muiua ke he tau matafakatufono tohi.

Ke fakatumau aki e fakalilifuaga mo e falanakiaga he tau tagata ke he pūhala fakafiliaga, kua lata he tau Komisina mo e tau Iki Fakafili he Mafola ke fakalilifu mo e muiua ke he tau matafakatufono tohi ke he ha lautolu a tau fakafetuiaga mo e tau tagata pihia foki mo e ha lautolu a tau momoui fakatagata ke tauteute ha lautolu a tau mahani ke he pūhala ke nā kai tokutoku a lautolu po ke faahi fakafili.

Ko e tau fakavēaga ono nā kua tohia i lalo kua mailoga ai ki loto he loga he tau fakavēaga mahani gahua fakafili he lalolagi.

Ka e taha e mena, nā kai fakamahao e tūaga he tau fakavēaga takitaha nai ka e fematutakiaki a lautolu mo e hufia mitaki e taha ke he taha.

Kua tohia ai foki mo e tau fakavēaga takitaha nai ha lautolu a tau hātakiaga ke he fakakiteaga laulahi mo e fakagahuahuaaga ki loto mo e ki fafo he fakafiliaga.

Tau Kakano

“**Iki Fakafili**” kua fakakakano mai pehē nai - ke he haana kakano laulahi mo e fakaaogaaga ke he kupu nai to putoia e ha Iki Fakafili, Komisina po ke ha Iki Fakafili he Mafola.

“**Kitekiteaga ke he tauteaga he gahua**” kua fakakakano mai pehē nai – ko e kitekiteaga nai to fifili mai nī he manamanatuaga tonuhia mo e hako he tagata.

Ko e fifiliaga ko e heigoa e manamanatuaga tonuhia mo e hako, nā kai fili tagata mo e iloa mena he tagata, to muitua e iki fakafili ke he haana a iloaaga ke he tau tāpikiaga mo e tau aga fakamotu he tau tagata.

1. Tū Tokotaha

Kua mahuiga lahi e tūaga tū tokotaha he Fakafiliaga ke he gahuahuaaga mitaki he matafakatufono tohi mo e fakaholoaga tonu he tau fakafiliaga. Ko e tau iki fakafili nī hokoia ne kua maeke ke fakafai kakano mo e fakagahua e matafakatufono tohi ti mai he fakagahuaaga ia ke mailoga kua nā kai fakatauhele mai he ha mena mai i fafo. Kua nā kai lata e iki fakafili ke taute ha mena, ke he iloaaga he tau tagata po ke haana a moui fakatagata, ke fakatauhele atu ke he haana a tūaga tū tokotaha, tūaga tokotaha he fakafiliaga, po ke ke he kitekiteaga ke he tauteaga he gahua ke he fakavēaga nai ne fakahigoa ko e Tū Tokotaha.

Fakakiteaga laulahi mo e fakagahuaaga

- 1.1 Kua lata e Fakafiliaga ke he mailogaaga fakafakatufono mitaki ke tū tokotaha, atāina mai mo e tau tauhele he Fono Ikipule mo e tau tagata gahua (Kau Pule Gahua) po ke Fono Ekepule. Kua mahuiga lahi e tūaga tū tokotaha nai ma e tuaga ko e fakatufono atāina mo e kua puipui foki ki lalo hifo he malolō he tohi fakavē he motu.
- 1.2 Ko e mena ia kua lata e iki fakafili ke tū tokotaha mo e kalo kehe mai mo e ha tauhele mo e tau tauhele oti ka ko e tau mailogaaga nī kua tonuhia ki ai mai he matafakatufono tohi ke manamanatu ki ai, ti ko e mena ia mai he mailogaaga ia kua lata tonu e iki fakafili:
 - a. Ke fakamalolō ke totoko fakalahi atu e ha tauteaga ke hiki haana a tau fifiliaga ke he ha fekau ki loto he fakafiliaga ki tua poke kua kehe mai he tau fakaholoaga tonu mo e hako he Fakafiliaga;
 - e. Ke ua fakaatā e tau manatu he tau tagata po ke matakutaku neke nā kai talia he tau tagata e fifiliaga ke fakatauhele atu ke he pūhala ne kua taute aki e tau fifiliaga he Fakafiliaga
 - i. Ke fakaohoho mo e lagaki ki luga e tau fakatokatokaaga mo e tau puipuiaga ke fakatumau mo e fakaholo ki mua e tūaga tū tokotaha he Fakafiliaga.

2. Tauteaga ke fifili fakahako mo e fakatonu

Kua lata he tau iki fakafili ke fifili fakahako mo e fakatonu ke he tau gahua ha lautolu ti kua lata foki ke kitia kua taute pihia foki e tau fifiliaga mo e pūhala ne moua mai aki e tau fifiliaga.

Kua lata he tau iki fakafili ke mailoga fakalahi ha lautolu a tau mahani ki loto mo e ki fafo he fakafiliaga ke fakatumau mo e fakaholo ki mua e falanakiaga he tau tagata ke he tau tauteuteaga kua hako mo e tonu ha lautolu e tau iki fakafili fakalataha mo e faahi fakafiliaga.

Kaeke ke he ha fakafiliaga kua mailoga he iki fakafili kua nā kai hagahaga mitaki haana a tūaga ke maeke a ia ke fifili fakahako mo e fakatonu, kua nā kai lata a ia ke nofo mo e fakaholo e Fakafiliaga ia. Ko e tauteaga kua tonu kua lata ke nofo ki tua e iki fakafili ia mai he fakafiliaga mo e nā kai fakafili ke he Fakafiliaga ia.

Fakakiteaga laulahi mo e fakagahuaaga

2.1 Hanai kua fakamaaama mai i lalo nai e falu a talahauaga foki hā gaao ia ke he tau mahani kua lata ma e tauteaga ke fifili fakahako mo e fakatonu nai. Ko e mailogaaga he tau mena nai, kia manatu ke lāgo tatai e manako ke fifili fakahako mo e fakatonu mo e manako ke mailoga mo e kitia ko e iki fakafili ko e taha he tau tagata ke he maaga mo e motu, ti ko e tau mena mahuiga lahi e tau mena ua nai ke he tau gahua he iki fakafili. Ke he magāaho ka fakafili ai e tau hokotaki takitaha kua fakakite mai he matafakatufono tohi kua lata ke kitekite fakalahi e tau iki fakafili ke he tonuhia mo e malolō he tau fakamooliaga, mo e ke he falu a magāaho ke fifili e mena kua lata tonu ma e tauteaga ia, ti ko e tau fifiliaga ia kua lata nī ke fai iloaga e iki fakafili ke he tau aga mo e tau mahani he motu. Ka e pete ia, ke he mena kua lata tonu ai mo e fahia e iki fakafili ki ai kua lata a ia ke taute haana a tau fekau fakatagata mo e fakapisinisi ke he pūhala ke tukutuku hifo e tau magāaho ne kua lata a ia ke nofo ki tua mo e nā kai fanogonogo ke he tau fekau he fakafiliaga.

2.2 Ko e gahua ke taute fakahako mo e fakatonu kua aamohia atu ke he falu a valavala he fakavēaga mahani gahua he faahi fakafili ti matutaki fakalahi atu foki ke he fakavēaga tū tokotaha, fakavēaga ke he tau mahani kua hako, fakavēaga ke he tau mahani kua lata mo e fakavēaga ke fakatatai e tau tagata oti.

2.3 Ko e mahani he iki fakafili ki tua mo e ki loto he fakafiliaga kua lata nī ke fakatumau ke fakaholo ki mua e falanakiaga he tau tagata ke he haana a tūaga taute fakahako mo e fakatonu.

2.4 Kua nā kai lata he iki fakafili ke fakatā haana a tau fifiliaga ke maeke ai ke fai fakatauhele po ke kitia kua fai fakatauhele mai hā ko e tau mahani po ke tau manatu piki tagata po ke fakavihia tagata.

- a. Maeke ke tupu mai e tūaga kua nā kai felauaki e tau manako po ke manatu piki tagata hā ko e tau manako mo e tau fakafetuiaga fakatagata ti pihia foki mo e tau manako mo e tau fakafetuiaga fakatupe.
- b. Maeke e mahani po ke manatu fakavihia tagata ke lauia ai e ha matakau po ke ha veveheaga tagata ti maeke foki ke tupu ke he tau tagata takitaha ke he ha lautolu a tau foliga fakatagata po ke mai he falu a tau fakafetuiaga kua mole. Kua lata e tau iki fakafili ke mataala ke puipui mai he tau mahani fakavihia tagata nai ka tupu ki a lautolu po ke falu kua tutū ki mua he fakafiliafaga.

2.5 Kamata mai he magaaho ka fakamooli ai e kotofaaga he iki fakafili, kua lata a ia ke liu kitekite ke he haana a matutakiaga ke he ha matakau tāvili tupe, matakau fakafetui fakafiafia mo e ha matakau politika mo e fakaoti mai haana matutakiaga mo e tau matakau pihia neke tupu mai ha fakalavelave kua kelea ke tokutoku aki haana a tūaga mitaki ki loto he Fakafiliaga.

Kua lata e iki fakafili ke he haana tau tauteuteaga tino mo e haana tau mahani ke fakakite e tūaga hako mo e tonu

2.6 Ko e magaaho ka gahua fakamakutu ai mo e taofi mauokafua e levekiaga he fakaholoaga mo e mailoga kua holo fakamafiti mo e fakamitaki e fakafiliaga, kua lata he iki fakafili ke taute fakatatai mo e fakalilifu oti a lautolu kua tutū mai ki mua he fakafiliaga.

Tau vahega gahua po ke tau matakau nā kai moua tupe

- 2.7 Kua atāina e iki fakafili ke matutaki ke he ha gahua po ke ha matakau nā kai moua tupe mo e ha gahua po ke ha matakau lotu mo e kua lata ke mailoga fakalahi e tau mena nā l lalo;
- a. Kua lata e iki fakafili ke kalo kehe mai mo e ha gahua po ke ha matutakiaga ne kua maeke ke fakatauhele fakalahi atu ke he haana a tauteaga fakahako mo e fakatonu he gahua po ke fakatauhele atu ke he fakagahuaaga he haana a tau gahua fakafili.
 - e. Kua nā kai lata e iki fakafili ke kumi po ke ole tupe (kehe mai nī kaeke ko e haana nī a tau kapitiga iki fakafili po ke ma e tau fekau ikiiki kua lata) po ke fakaatā e lilifu he fakafiliaga ke lauia ke he tau vahega fekau pihia.
 - i. Kua lata he iki fakafili ke kalo kehe mai mo e matutakiaga ke he tau matagahua po ke tau matakau kua ligaliga ke taatu e tau fekau ke he fakafiliaga.
 - o. Kua nā kai lata e iki fakafili ke taute ai e ha hātakiaga fakamatafakatufono po ke ha tauteaga fakahū tupe leva.

Tau gahua fakapolitika

- 2.8 Kua lata ke fakaoti mai e iki fakafili mo e tau fekau fakapolitika oti ke he magaaho ka moua ai e kotofaaga haana. Kua lata foki e tau iki fakafili ke nā kai matutaki atu po ke fakaokioki mai mo e tau tauteuteaga ke tupu mai e kitiaaga kua gahua a lautolu ke he tau fekau fakapolitika. Ko e mena ia kua lata e tau iki fakafili ke fakaokioki mai mo e tau mena nai:
- a. Ko e taha tutaki ke he tau matakau politika mo e tau atiaga tupe fakapolitika
 - e. Fakalatahaaga atu ke he tau atiaga tupe fakapolitika;
 - i. Foakiaga he tau tupe po ke falu a koloa ke he ha matakau politika po ke ha totokoaga fakapolitika;
 - o. Tau fakalatahaaga ke he tau toloaga tagata, mo e tau fakatutalaaga fakapolitika kua vihu mo e uka, kehe mai nī mo e tau fekau kua lauia tonu ai e holoaga gahua he tau Fakafiliaga, tū tokotaha he Fakafiliaga po ke

tau fekau mahuiga lahi mo e uho ke he fakaholoaga mo e fakagahuaaga he fakafiliaga;

- u. Fakamooliaga tohi ke he ha tohi ole (petition) ke maeke ai ke fakamalolō aki e ha fifiliaga fakapolitika;

2.9 Ko e tonuhia ha lautolu he tau magafaoa he tau iki fakafili ke maeke ke gahua fakamalolō ke he tau gahua fakapolitika. Ka ko e falu a magaaho to lauia mo e fakatauhele atu he tonuhia nai e kitekiteaga he tau tagata ke he tūaga gahua fakahako mo e fakatonu he iki fakafili. Kaeke kua hā i ai ha kitiaaga pihia ke ha tauteaga ki loto he Fakafiliaga, kua nā kai lata he iki fakafili ke nofo ke he haana a nofoa gahua mo e Fakafili e tauteaga ia.

Nā kai felauaki he tau manako

2.10 Kua lata e iki fakafili ke nofo ki tua mo e nā kai fakafili ke he ha fakafiliaga kua nā kai maeke a ia ke fifili fakahako mo e fakatonu, po ke kua mailoga mo e kitia e ia kua ligaliga ke pihia e tūaga. Ko e talahauaga laulahi kua nā kai lata he iki fakafili ke taute e fakafiliaga kua mailoga ai ko e tagata kua lago ki ai e agahala po ke ha tagata fakamooli ko ia;

- a. Ko e haana faoa tata; (fakatai pehē - ko e taha he haau a magafaoa tata: ko e matua, ko e tokoua, ko e tehina/taokete/mahakitaga/tugaane, ko e tama putoia ai foki e tama hiki po ke tama tokotaha he hoana/taane, tau matua tupuna).
- e. Ko e haana kapitiga mahofi;
- i. Ko e takitaki gahua po ke tagata gahua; po ke
- o. Kua fai matutakiaga fakapisinisi mo e iki fakafili.

2.11 Kua nā kai lata he iki fakafili ke nofo ke he fakafiliaga kaeke kua fai po ke kua kitia kua fai talahauaga toka tuai po ke fai talahauaga mamafa a ia hagaa ke he:

- a. Tau fekau kua tuku mai ke he Fakafiliaga
- e. Tau tagata fakamooli; po ke
- i. Lautolu kua lauia ke he fekau kua tuku ke he fakafiliaga
- o. Kua lata he iki fakafili ke lali fakalahi ke kalo kehe mai mo e ha talahauaga kua nakai fai falanakiaga mo e lata ke taute e fifiliaga muiua ni ke he tau fakamooliaga kua tuku mai ki mua he fakafiliaga.

2.12 Kua nā kai tonu ke nofo ki tua mo e nā kai fakafili e iki fakafili e ha tauteaga ke he fakafiliaga kaeke;

- a. Ko e fekau kua kitekite ki ai ne kua ligaliga ke fai manatu nā kai felauaki kua tote maka nī mo e to nā kai maeke e ha tagata taha ke he haana a manamanatuaga mitaki ke taute e taha totokoaga malolō ke kautū e ole ke nofo ki tua e iki fakafili;

- e. Kua nākai fai Komisina po ke ha Iki Fakafili he Mafola foki kua atā ke Fakafili e tauteaga ia; po ke
- i. Ko e tauteaga kua mahuiga lahi mo e manako ke fakafili mo e moua mafiti mai e fifiliaga, mo e hā i ai e mailogaaga ka nākai taute pihia to eke e mena ia mo fakatauhele ke he talahauaga fakaholoaga mafola he fakafiliaga.

KIA MAILOGA: Ko e motu tote a Niue ti kaeke ke nofo ki tua tumau e tau iki fakafili ka hāi ai taha kua iloa e lautolu, to ligaliga ke fakatuai e holoaga he tau fakafiliaga ke he tau mena nākai mahuiga lahi. Maeke e mena nai, ko e fakatuai mo e nākai fai kakano, ke tupu mai e fakatikaiaga ke he tūaga mafola he fakafiliaga. Ko e mena ia, hā ko e manako ke he holoaga mafola he fakafiliaga, kua lata he tau iki fakafili ke ua mafiti ke tutū hifo a lautolu mai he gahua. To nakai noa mo e fai magaaho ka fanogonogo e tau iki fakafili ke he tau hokotaki ne kua fai iloaaga a lautolu mo lautolu ne kua tutū mai ki mua he fakafiliaga. Ke he ha fakafiliaga he tau tauteaga oti, kua lata ke maama mahino he tau magaao oti he tau tagata oti ne kua fanogonogo, kua hako mo e tonu e fakaholoaga he fakafiliaga mo e kua lata e tau iki Fakafili ke fakamaama fakamitaki e tau kakano he ha lautolu a tau fifiliaga. Ti mai he tau fakamaamaaga mo e tau fakakanoaga ia kua nākai lata ke fai manatu tuahā ke he fifiliaga, ka ko e fifiliaga kua fakavē ke he tau matafakatufono tohi tuga mo e kua fakagahua ke he tau mena ne tutupu mooli mo e kua fakamooli ki ai i loto he Fakafiliaga.

Kua aga mo e mahani tuai e tau tagata Niue ke he talahauaga kua "loga e tau pulou" he tagata tokotaha, ti kua lata he tau iki fakafili ke fakakite fakamahino fakamitaki ke he tau tagata oti, mai he tau mahani ha lautolu, ka tui e lautolu e pulou fakafili to hā i ai e tūaga gahua fakahako mo e fakatonu.

- 2.13 Ke he tau magaaho kua lago tatai e tau mena tutupu liga mitaki ke moua mai e taliaaga he tagata po ke tau tagata ke he magaaho ka tuku mai katoatoa e tau talahauaga oti ke he fakafiliaga, kae pete ia kua lata ke fakaeneneene fakaahi mo e lali fakalahi ke mailoga e tau magaaho ne kua ligaliga kua nākai foaki mai noa e taliaaga ia. Tuga a nai, tomaeke e tagata ke moua e manatu kua nākai manako a ia ke fakatali ke he taha fakafiliaga mo e tau iki fakafili kehe.

3. Fakavēaga ke he tau mahani kua hako

Ke he tau magaaho oti he moui gahua mo e moui fakatagata he iki fakafili, kua lata a ia ke fakakite e haana maopoopoaga katoatoa ke he pūhala hako mo e fakatumau ke he haana a tau pūhala taute fekau, tau falanakiaga, haana a mahani fakamooli mo e mahani fakamakai. Ka muitua e tau iki fakafili ke he fakavēaga mahani hako nai to maeke a lautolu ke fakatumau ke lagaki hake mo e fakaholo ki mua e falanakiaga he tau tagata ke he Faahi Fakafili.

Fakakiteaga laulahi mo e fakagahuaaga

3.1 Ka fakakite mo e fakahakehake he iki fakafili haana a fakalilifuaga ma e tau matafakatufono tohi mo e tūaga tokoluga ke he tau mahani ke haana a moui fakapulotu mo e moui fakatagata to fakatumau e tau tagata ke falanaki fakalahi ke he fakafiliaga.

3.2 Ko e kakano he mena nai, kua lata he tau iki fakafili ke fakamalolō ke tumau e tū tokoluga he ha lautolu a tau mahani ke he kitiaaga kua lata tonu, loto manamanatu mitaki mo e iloaaga he tau tagata. Kua lata e tau iki fakafili oti ke fakaohoho mo e lagomatai ha lautolu a kau gahua ke fakatū tokoluga e tau fakavēaga ia ke he ha lautolu a tau mahani gahua.

4. Tau Mahani kua lata

Kua lata he iki fakafili ke kalo kehe mo e tau mahani kua nakai lata ti pihia foki mo e kitekiteaga he tau tagata ke he tau mahani kua nākai lata ke he haana a tau fakafekauaga he ghua ki mua he tau tagata mo e haana a tau fakafekauaga fakatagata.

Fakakiteaga laulahi mo e fakagahuaaga

4.1 Kua lata he iki fakafili ke fakafekau ke he mahani kua lata ke maeke ke fakatumau e tūaga lilifu mo e malolō gahua he gahua fakafili. Ko e mahani he iki fakafili ko e mena kua nākai lata ke fakakelea aki e tūaga he faahi fakafili po ke holia e tau fakavēaga ia kua lata ke taute ia ko e taha tutaki mitaki ki loto he maaga ne kua nofomau mo e gahua a ia ki ai.

4.2 Kua lata e iki fakafili ke kalo kehe mai mo e ha fakafetuiaga ne kua maeke ke putoia a ia ke he tūaga kua kitia po ke hagahaga ke kitia ai kua malolō lahi e fakafetuiaga mo e falu. Ko e mena ia, kua lata he tau iki fakafili ke kalo fakamahino mai mo e tālagaaga po ke hagahaga ke tālaga e tau fakafetuiaga tata mo e faahi taute hokotaki mo lautolu kua lalago tagata ki loto he fakafiliaga.

4.3 Kua nākai tonuhia he tau iki fakafili ke fakaaoga ha lautolu a tau ofisa fakafili ke moua aki e tau mitaki po ke ha malikitiaga he tau tutūaga mo e kua lata I a lautolu ke kalo kehe mai mo e tau mahani pihia neke tupu mai ai e kitiaga ia ke he tau tagata.

Tau foaki fakaalofa

4.4 Ko e ha magaaho kua foaki e mena fakaalofa mo e kitia ai kua foaki po ke liagaliga ko e foaki hā ko e lali ke fakahehē aki e gahua he iki fakafili, kua nākai lata a ia ke talia efoaki fakalofa ia.

Talahauaga Fufū

4.5 Kua nākai lata e iki fakafili ke fakatutala po ke fakakite ha fekau fufū kua iloa e ia hā ko e fakagahuaaga he haana a gahua fakalataha mo e tau fakatutalaaga he tau iki fakafili ke moua aki ha lautolu a tau fifiliaga. Ko e tonuhia foki he tau iki fakafili ke fakatutala mo e falu a iki fakafili ke he tau fekau ne lagā mai he tau fakaholoaga fakafili hā ko e ononoaga ke fakaholo ki mua e tau pūhala gahua.

5. Fakavēaga ke taute fakataitai e tau tagata oti

Kua lata he iki fakafili ke mailoga ke tauteute fakamitaki, fakalilifu ke he mahani totonu mo e fakatatai e tau tagata oti muiua ke he tau matafakatufono tohi.

Fakakiteaga laulahi mo e fakagahuaaga

- 5.1 Ko e gahua he tau iki fakafili ke mailoga ke taute fakatatai a lautolu oti ka oatu mo e tutū ki mua he fakafiliaga, ke he ha lautolu a tau tutūaga mo e nākai fili tagata ka e muiua fakalahi ke he matafakatufono tohi.
- 5.2 Kua lata he tau iki fakafili:
- a. Ke mailoga kua hako e fakaholoaga he fakafiliaga mo e foaki age fakatatai e tau magaaho ki a lautolu oti ke tuku mai ha lautolu a tau fekau ki mua he fakafiliaga mo e magaaho ke tali atu ke heha fakamooliaga ne kua totoko atu ki a lautolu;
 - e. Ke taute ha lautolu a tau gahua ma e tau mailogaaga kua hako ke lata ma lautolu oti ko e tau tagata, ko e matakau kia kua tutū mai ki mua he fakafiliaga, tau tagata fakamooli, tau tagata gahua ke he fakafiliaga, tau tagata fanogonogo po ke kau gahua fakafili mo e nākai fili tagata.
 - i. Ukufeke ke mailoga mo e moua e maamaaga mo e tauteute e tau kehekeheaga ke tupu mai, hā ko e tūaga ko e taane po ke fifine, tau vahega tagata, tau tāpikiaga fakalotu, tau aga fakamotu, tau tupumaiaga po ke tau malolō tino nākai tupuaki mitaki;
 - o. Kalo mai mo e matutakiaga ke he ha matakau ne iloa e koe he magaaho nai kua taute ha pūhala ekefakakelea ne kua fakatauhele atu ke he matafakatufono tohi;
- 5.3 Kua lata he iki fakafili ke nākai fai matutakiaga mo e fakakite fakamahino haana a nākai talia ke he tau manatu kua nākai tonuhia po ke tau mahani kua nākai tonu he tau tagata gahua he fakafiliaga, tau tagata lalago, po ke ha tagata he ha tagata ne kua fakakite ki loto he fakafiliaga. Kua putoia ke he tau mahani nākai tonu e tau mahani fakavihia ke he tau taane po ke tau fifine, fakavihia ke he tau vahega tagata po ke tau vagahau po ke tau tauteaga fakavihiatia kua nākai fakaatā fakamatafakatufono.

6. Malolō Gahua mo e Fakamakamaka

Kua lata he iki fakafili ke mau amaamanaki ke moua falu a fakaakoaga mo e fakamaopoopoaga ke lotomatala ke maeke a ia ke taute haana a tau gahua. Kua lata foki a ia ke fakamakamaka ke he tauteaga he haana a tau gahua.

Fakakiteaga laulahi mo e fakagahuaaga

Ko e kakano kua lata he tau iki fakafili:

- a. Ke makaukau ke he tauteaga he ha lautolu a tau gahua, ke nākai nī ke he fakaholoaga he tau fakafiliaga ka e pihia foki ke he falu a gahua mahuiga ke lata mo e holoaga he fakafiliaga;
- e. Ke tamai ki loto he tau tauteaga takitaha e tau lotomatala tokoluga mo e fakamaama fakamitaki e tau kakano ke he tau fifiliaga takitaha ha lautolu;
- i. Tauteute fakamitaki e tau pūhala ke fakaholo ki mua e tau lotomatala, tau pulotu mo e tau makaka fakatagata ke lata mo e fakaholoaga he ha lautolu a tau gahua;
- o. Ke ua taute e ha mahani kua nākai felauaki mo e tauteaga fakamakamaka he tau gahua fakafiliaga mo e ua tāpiki atu ke he tau mahani pihia kua kitia e ia ke he falu he haana a kau gahua;

6.2 Kua lata he tau fifiliaga ke fakailoa fakamafiti ke he pūhala mo e magaaho kua lata tonu ai; fā mahani ke fakailoa ke he magaaho tonu ia ka oti e fanogonogo ke he fakafiliaga. Ko e kakano he mena ia, kua lata he tau iki fakafili ke iloa manatu e tau agahala mahani mau, tau fakakaupāaga fakamatafakatufono mo e fakaholoaga gahua ti mautali ke gahua to fakahoko e fakafiliaga.

TAU TAUTEUTEAGA KA FAI FAKAUUA

Ke he ha magaaho kua nākai iloa he iki fakafili e fakagahuahuaga he tau fakavēaga nai ke he ha tauteaga ki mua haana, kua maeke a ia ke kumi lagomatai atu ke he takitaki he fakafiliaga. Kaeke kua nākai fai magaaho ke taute pihia, kua lata e iki fakafili ke tauteute e fifiliaga ke he agaaga fakaeneene lahi,ka e pete ia maeke agaia nī ke tuku atu e fekau ke he Iki Fakafili Tokoluga he Fakafiliaga ke he ha magaaho i mua.